

Ráz v českém projevu u mluvčích s ruštinou a ukrajinštinou jako L1 ve srovnání s rodilými mluvčími češtiny

Glottalization in Czech speech produced by speakers of Russian and Ukrainian as L1 compared to native Czech speakers

Jitka Veroňková

Abstrakt: Ráz nemá v češtině statut hlásky, nicméně může mít nezanedbatelný percepční dopad. Nerozlišuje sice význam slov, ale jeho užití přispívá k větší srozumitelnosti projevu. Je jedním ze zvukových jevů, kterým se může lišit projev rodilého a nerodilého mluvčího; produkce rázu v českých projevech nerodilých mluvčích v porovnání s rodilými mluvčími je předmětem této studie. Materiálem pro výzkum jsou nahrávky čteného textu o délce 216 slov, který obsahuje 29 pozic s potenciálním výskytem rázu, rozdělených do 4 typů. Skupiny respondentů tvoří mluvčí (ženy) s mateřštinou ruštinou (12 osob), ukrajinštinou (9) a češtinou (13).

Klíčová slova: asimilace znělosti, čeština jako L1 a L2, glotalizace, promluvový úsek, předložka, ráz, ruština jako L1, ukrajinština jako L1

Abstract: Glottal stop does not have the status of a phoneme in Czech, but it can have a significant perceptual impact. Although it does not distinguish the meaning of words, its use contributes to higher intelligibility of speech. It is one of the sound phenomena by which the speech of native and non-native speakers can differ; glottalization in the Czech speech of non-native speakers compared to native ones is the subject of this study. Recordings of the read text with a length of 216 words, which contains 29 positions with the potential occurrence of glottal stop, divided into 4 types, were analysed. The respondents were native speakers (females) of Russian (12 people), Ukrainian (9) and Czech (13).

Key words: Czech as L1 and L2, glottal stop, glottalization, preposition, prosodic phrase, Russian as L1, Ukrainian as L1, voicing assimilation

1 Úvod

Při výuce češtiny pro cizince využívají učitelé často písničku *Holka modrooká*.¹ Ta je mimo jiné příležitostí vyzkoušet, zda studenti slyší rozdíl variant [modrooka:] a [modro?oka:], tj. rozdíl ve výslovnosti spojitě a ve výslovnosti s rázem. A můžeme přidat další příklady *sívou* [sivou] a *s Ivou* [s ʔivou] či *ta moře* [ta moře] a *tam oře* [tam ʔoře]². Pro rodilé mluvčí češtiny je rozdíl zcela zřetelný. Také cizinci

¹ U autorky se jedná převážně o kurzy pro vysokoškolské studenty s nácvikem výslovnosti češtiny.

² Poslední dvojice je převzata z publikace Palková, 1997, s. 326.

učíci se česky podle zkušenosti obvykle rozdíl percepčně postřehnou. Co se týká produkce, část nerodilých mluvčích bez potíží obě varianty bez váhání vysloví, část je schopna v daném okamžiku sekvenci s rázem zopakovat, ale v souvislém projevu se jim výslovnost s rázem nedaří, u části je třeba delší, cílený nácvik. A právě realizace rázu u nerodilých mluvčích češtiny, a to s mateřštinou ruštinou a mateřštinou ukrajinštinou, v porovnání s rodilými mluvčími češtiny je předmětem tohoto příspěvku.

Rázu se čeští badatelé věnují průběžně. Již A. Frinta navrhl jeho podrobnou kategorizaci (Frinta, 1909). Užití rázu sledovali také autoři dialektologických prací z 30. až 50. let 20. stol., např. F. Svěrák, A. Kellner či J. Bělič;³ údaje k užívání rázu nalezneme také v pracích o mluveném jazyce Brna (Svěrák, 1971, Krčmová, 1981). *Český jazykový atlas* zachycuje rozšíření rázu jen nepřímo, a to prostřednictvím spojení *s autem* a *v autě* (Balhar et al., sv. 5, s. 406–409) a *pes a kočka* (ibid, s. 412): Ze zápisu výslovnosti z *autem*⁴ lze usoudit, že ve výslovnosti ráz nebyl realizován; zápis *s autem*⁵ dokládá ztrátu znělosti předložky, ale zda bylo spojení fakticky realizováno s rázem [s ʔautem], či bez něj [s autem], nemůžeme říci.

Používání rázu, ať už se jedná o územní rozšíření nebo užití v různých stylech či typech projevů atd., zajímá autory i současných výzkumů. Např. Volín (2012) dokládá, že ráz je statisticky významně frekventovanější ve čtených projevech (rozhlasové zpravodajství) než v projevech polospontánních (konverzace studentů); rozdíl mezi čteným a spontánním projevem v rámci týchž mluvčích nalézá také Skákal (2015, s. 37, 52–53). Volínova data také ukazují na významný rozdíl mezi muži a ženami u polospontánních projevů – ženy užívaly ráz častěji (Volín, 2012); Skákal našel významný rozdíl mezi muži a ženami jak u spontánních, tak u čtených projevů (Skákal, 2015, s. 45–47). Užití rázu a jeho vliv na kvalitu projevu televizních moderátorů se věnuje M. Kopečková (Kopečková, 2022, s. 52, příloha č. 81 – s. 178–208). Údaje autorky z analýzy menšího vzorku nahrávek studentů (čtený text a projev na mikrofon na semináři) neukázaly rozdíly v užití rázu mezi skupinou pocházejících z Čech a pocházejících z Moravy (Veroňková 2018).

Kanonickou realizací rázu je neznělá hlasivková explozíva (angl. glottal stop) [ʔ]. Jak však dokládá R. Skarnitzl, čeští mluvčí často místo kanonické závěrové hlásky produkují třepenou fonaci (angl. creaky voice); v jeho materiálu činil podíl třepené fonace 59,5 % (Skarnitzl, 2004, s. 59).⁶ Podobnou tendenci ukazují data L. Skákala (2015, s. 38–39). Termín ráz je tak v souladu s těmito zjištěními používán v před-

³ Podrobněji in Veroňková (2018).

⁴ Zápis je zachován podle originálu.

⁵ Zápis je zachován podle originálu.

⁶ Přepočítáno na procenta provedla autorka na základě údajů ve studii.

kládané studii jako střešový termín (Palková a kol., 2004) a za ráz je považována jak hlasivková explozíva, tak třepená fonace.

Ráz se v češtině vyskytuje především před vokálem, a to na začátku slov, ale také morfémů či částí složeniny, viz příklady v úvodu studie. Po pauze je použití rázu automatické; jedná se o fyziologickou záležitost – způsob, jakým začínají kmitat hlasivky po klidové fázi.

Základní funkce rázu v češtině je funkce delimitační; ráz sám o sobě nemá schopnost měnit význam, ale pomáhá určit hranice uvedených jednotek. Rychlejší rozpoznání slov s rázem bylo prokázáno i experimentálně. Např. v percepčním testu Bissiri et al. (2011) měli posluchači při rozpoznávání slov s rázem nižší reakční dobu než u slov bez rázu. Test byl na materiálu angličtiny a významný rozdíl v reakční době se ukázal jak u rodilých mluvčích angličtiny, tak u nerodilých posluchačů, a to s mateřštinou češtinou a španělštinou. Výsledky experimentu M. Šedivé s využitím nahrávek českých politických debat ukázaly, že ráz usnadňuje percepci slov nacházejících se v jeho nejbližším okolí (Šedivá, 2022).

Tím, že ráz přispívá k rozpoznání jednotek z proudu řeči, zvyšuje jeho užívání srozumitelnost projevu. Srozumitelnost pro posluchače je také jedním z principů, na kterém je založena kodifikace spisovné výslovnosti (Palková, 1997, s. 321), a týká se to i rázu. Ráz je závazně používat po neslabičné předložce; u etymologicky znělých předložek ráz jako neznělý segment zároveň způsobí ztrátu znělosti (Hála, 1967, s. 39). Z variant realizací pro spojení *s autem* uvedených výše je tedy ortoepická pouze varianta [s ʔautem]; pro spojení *v autě* je to [f ʔautě]. Kromě spojení s neslabičnými předložkami je ráz fakultativní, nicméně v určitých pozicích či kombinacích je jeho užití doporučeno, např. po jednoslabičném nepřívzvučném slově, mezi dvěma vokály na hranici jednoslabičné předložky nebo předpony (Palková, 1997, s. 326) či po předponě *nej-* v superlativu (Hála, 1967, s. 38).

Dřívější pozorování badatelů i pozdější materiálové výzkumy ukazují, že v užití rázu existuje značná variabilita, a to i v rámci mluvčího. V literatuře se uvádí řada faktorů, které mohou přítomnost rázu ovlivnit. Kromě již zmíněného možného vlivu nářečí, stylu a typu projevu, příp. pohlaví, jsou to např. hloubka a typ předělu, tempo řeči či hláskové okolí (již nejstarší české práce rozlišovaly minimálně pozici po vokálu a konsonantu). Co se týká předělu, v češtině se ráz častěji využívá na hranici slov než uvnitř slova. V již zmiňovaném experimentu L. Skákala činil objem rázu na začátku slova a uvnitř slova ve čtených projevech 97 % a 70 % a ve spontánním projevu 69 % a 30 % (Skákal, 2015, s. 38–39)⁷. V krátkém čteném textu čeští mluvčí realizovali ráz uvnitř slova (po předponě *ne-*) jen v 17 případech ze 42, zatímco v pozici na začátku slova nebyl z 55 výskytů ráz realizován pou-

⁷ Přepočten na procenta provedla autorka z údajů uvedených ve zdroji. Pozn. U spontánních projevů se u pozice uvnitř slova jedná o omezený vzorek (30 potenciálních výskytů).

ze jednou (Veroňková & Tolkunova, 2016, s. 101). Např. pro americkou angličtinu ukázal výzkum Laury Dillee a kol. větší výskyt rázu v iniciální pozici promluvového úseku než v mediální (Dillee & Shuttuck-Hufnagel, 1995) a podobně Krivnova uvádí, že v ruštině není glotalizace tak neobvyklá, zvláště na hranicích intonační fráze (Krivnova, 2002, 2005, Krivnova & Andreeva, 2007). Krivnova v komentáři k příkladu S. S. Vysotského *vo[ty]menno* a *vo[t?]imenne* píše, že v tomto případě ráz funguje jako hraniční signál slova a jeho emfatické zesílení (Krivnova, 2005, s. 548).⁸

Ve výše zmíněném percepčním testu Bissiri et al. (2011) z přítomnosti rázu profitovali více čeští posluchači než španělští. Jak uvádějí autoři studie, příčinou by mohlo být to, že v češtině se ráz vyskytuje na rozdíl od španělštiny často a systematicky. Tento rozdíl se projevuje nejen v percepci, ale i v produkci druhého/cizího jazyka. V nahrávkách Obstové et al. (2022) čeští VŠ studenti hispanistiky, portugalštiny a italštiny produkovali ráz ve čtených větách násobně více než rodilí mluvčí. Návyk českých mluvčích užívat ráz ve větší míře než rodilí mluvčí byl prokázán i pro angličtinu jako L2 (Bissiri & Volín, 2010, Skarnitzl & Rumlová, 2019) a u VŠ studentů francouzštiny na začátku studia (Skákal, 2013).

Při osvojování si češtiny jako cizího jazyka může nastat obrácená situace. Mluvčí s mateřským jazykem, který dává před rázem přednost vázání, mohou v češtině užívat ráz méně než rodilí mluvčí češtiny, případně realizovat v daném místě nenáležitě hláskové změny. Například v krátkém čteném textu v češtině realizovali ruští mluvčí (začátečníci) ráz zhruba v polovině případů, zatímco u rodilých mluvčích představoval objem rázu minimálně tři čtvrtiny pozic (Veroňková & Tolkunova, 2016). Ve spojení s neslabičnými předložkami, ve kterém je v češtině ráz povinný (viz výše), vyslovovali čeští mluvčí ráz konzistentně ve všech výskytech. U ruských mluvčích převažovala u tří spojení varianta bez rázu se zachováním rysu znělá/neznelá podle etymologické podoby předložky, tedy v *Americ* jako [v americe] (9 výskytů z 9), *k Aleně* [k aleně] (10/12), *s údivem* jako [s u:divem] (5/5)⁹. Ve spojení z *okna* byla realizace trojí: [s ?okna] (4/11), [z okna] (5/11) a dokonce ve dvou případech varianta s rázem, ale se zachováním znělosti [z ?okna]. (ibid)

Varianta [v americe], [z okna] je nespisovná; na území Čech je příznaková, na rozdíl od území Moravy a Slezska, kde se s touto výslovností setkáme v běžném hovoru mnohem častěji než v Čechách, srov. příslušné mapy v *Českém jazykovém*

⁸ K názorům na výskyt rázu v ruštině podrobněji in (Veroňková & Tolkunova, 2016).

⁹ Zhruba polovina realizací tohoto spojení musela být kvůli přefekům vyloučena.

atlase (Balhar et al., sv. 5, s. 406–409). Tato varianta je dále standardem např. ve slovenštině a také ukrajinštině¹⁰.

Varianta, ve které za sebou následuje znělá párová souhláska a neznělý ráz, např. [z ʔo] výše, se pro češtinu ani neuvažuje a příručky, určené rodilým mluvčím, ji neuvádějí. U nerodilých mluvčích byla na malém vzorku prokázána už dříve. Jednalo se opět o slovanské mluvčí, a to o šest pokročilých mluvčích s mateřštinou polštinou, ukrajinštinou a ruštinou (studenty magisterského oboru bohemistika na FF UK nebo zde na Erasmu). Ve čteném textu se objevila v 6 výskytech z 18. Podle autorky může být příčinou to, že se jedná o pokročilé mluvčí, kteří mají dobré povědomí o existenci rázu v češtině, nicméně neuplatní příslušné pravidlo v plném rozsahu (Veroňková, 2014).

Jak už bylo uvedeno výše, tématem příspěvku je užití rázu v češtině u mluvčích s mateřštinou ruštinou a ukrajinštinou a jeho srovnání s rodilými mluvčími češtiny. Snahou je rozšířit dosavadní materiál a poznatky o realizaci rázu v těchto jazykových skupinách v různých typech kombinací.

2 Metoda

2.1 Materiál

Jako materiál posloužily nahrávky čtených textů, tak aby podmínky pro potenciální výskyt rázu byly u všech mluvčích stejné.¹¹ Jednalo se o tři krátké souvislé texty o celkové délce 216 slov.¹² Nahrávky byly prvotně pořízeny pro globální screening stupně osvojení si zvukové stránky češtiny u nerodilých mluvčích; v textech jsou adekvátně zastoupeny různé zvukové jevy, v textu převažuje běžná slovní zásoba a jednodušší syntaktické konstrukce, proto je text použitelný i u mluvčích s nižší úrovní osvojení si češtiny.

Přestože texty nebyly primárně určeny pro výzkum rázu, obsahují uspokojivý počet potenciálních pozic, ve kterých by se mohl ráz vyskytnout. Jedná se o 29 pozic, což představuje 13,4 % všech slov textu.¹³

¹⁰ Viz častá odpověď ukrajinských mluvčích na otázku, odkud pocházejí: [z ukrajini]. Pozn. V příkladu jde o demonstraci výslovnosti předložky a jejího napojení na následující vokál. Neřešíme otázku kvantity či kvality vokálů a umístění slovního přízvuku.

¹¹ U (polo) spontánních projevů je možnost kontroly výskytu cílových jevů snížena; z předchozích výzkumů a databáze nahrávek je zřejmé, že pozice pro výskyt rázu jsou v polospontánních projevech velmi limitovány, jak z hlediska počtu, tak z hlediska typů.

¹² Povídky pocházející z knihy *Duhový svět* autora Oldřicha Syrovátky.

¹³ Ve zpravodajských textech analyzovaných Volínem se vyskytovalo 13,8 % potenciálních pozic pro ráz, v neformálních projevech méně 10,9 % (Volín 2012). Ve čtených textech z dřívějších sond autorky byla frekvence rozmanitá: U textů bez zaměření na ráz to bylo 9–12 %, 19 %, u textů, které výskyt rázu zohledňovaly, činila výše 23 % (Veroňková, 2018), resp 35 % (Veroňková & Tolkunova, 2016).

Jedná se vždy o pozici na začátku slova před vokálem (text neobsahuje slova s možností vyslovit ráz uvnitř slova). S ohledem na kategorizace v ortoepických a dalších publikacích (např. Palková, 2016) a charakteru pozic a jejich četností vyčleňujeme v našem materiálu čtyři pozice, a to:

- a) na začátku jednoduché věty nebo souvětí, např.: *Okna jsou jeho oči.*
- b) před spojkou *a*, např.: *Zpívá si a hraje ...*
- c) po předložce, např.: *na ulici, od ostrova k ostrovu*
- d) v ostatních spojeních, např.: *mého okna*

U každé z pozic lze odlišovat, zda jí předchází vokál či konsonant. Podrobnější komentář k jednotlivým pozicím je uveden u výsledků.

Nahrávky byly pořízeny v nahrávacím studiu Fonetického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (kondenzátorový mikrofon AKG C4500 B-BC, vzorkovací frekvence 48 kHz / 16 bit).

Skupiny nerodilých mluvčích tvořily ženy¹⁴, a to 12 s mateřštinou ruštinou (skupina R) a 9 s mateřštinou ukrajinštinou (U). V obou se dají vyčlenit dvě podskupiny na základě úrovně osvojení si češtiny. V první podskupině jsou mluvčí, které spojuje bakalářské nebo magisterské studium bohemistiky na FF UK. Mluvčí v době nahrávání studium již ukončily, nebo se nacházely ve vyšším ročníku (9 R a 4 U); jejich úroveň odpovídá B2+/C1–C2 SERR. Na území ČR pobývaly dlouhodobě (36 let). Do této podskupiny byla přiřazena ještě jedna mluvčí, která sice nestudovala obor bohemistika, ale její úroveň češtiny byla s bohemistkami srovnatelná a v ČR také žila několik let. Věk se v této skupině pohyboval mezi 24–28 lety, u dvou mluvčích v rozmezí 35–45 let. Druhou podskupinu tvoří mluvčí (věk 18–25 let), které pobývaly v ČR krátkodobě (do 5 měsíců, nejčastěji 2–3 měsíce, v jednom případě 1,5 roku). V době nahrávání navštěvovaly intenzivní jazykový kurz češtiny na FF UK (3 R a 4 U) nebo začaly studovat na vysoké škole nefilologický obor (1 mluvčí U). Většina mluvčích se během studia bohemistiky nebo jazykového kurzu různou měrou účastnila kurzu korektivní výslovnosti češtiny. Srovnávací skupinu tvořili studenti oboru fonetika FF UK na začátku bakalářského studia, a to 13 žen původem z Čech (skupina Č).

U části nahrávek byl využit program na automatickou segmentaci nahrávky (Pollák et al., 2008). Pro pozice s vokálem na začátku slova byla provedena percepční analýza společně s kontrolou oscilogramu a spektrogramu v programu Praat (Boersma & Weenink, 2019). Byly sledovány následující aspekty:

- realizace s přechodem, záměnou nebo vynecháním slova (tyto realizace byly z dalších analýz vyloučeny)

¹⁴ Mužů nebyl dostatečný počet (celkem pět mluvčích z obou skupin dohromady).

- přítomnost pauzy (ať už se jednalo o pauzu vyplněnou, nejčastěji nádechem, nebo nevyplněnou).
- přítomnost předělu na úrovni promluvového úseku realizovaného jinak než pauzou; nejčastěji s výraznou intonační konturu, případně změnou tempa (Daneš, 1957, Palková, 1997, např. s. 290–292).
- přítomnost slovního přízvuku a hranice mluvních taktů, dále důraz či změna v kvantitě vokálu v okolí cílové pozice
- ve spojení C + V znělost předchozího konsonantu (C: konsonant, V: vokál).

3 Výsledky

3.1 Souhrnné údaje

Počáteční soubor tvořilo 986 vzorků, které obsahovaly vokál na začátku slova (29 pozic × 34 mluvcích). Kvůli přechodu, záměně či vynechání slova bylo z každé skupiny mluvcích vyloučeno několik vzorků, celkem 25; počet vyloučených vzorků nepřesahuje v žádné ze skupin 3,5 %. Není překvapivé, že v projevech nerodilých mluvcích bylo dysfluencí více než u rodilých mluvcích. K následné analýze bylo k dispozici 961 vzorků. Viz tab. 1 část A.

Tab. 1: Počet vzorků dle mateřského jazyka v navazujících fázích analýzy. Souhrnný objem pauz a realizací s rázem a bez rázu. (R – ruština, U – ukrajinština, Č – čeština, // – předěl na úrovni promluvového úseku)

	Skupiny	R	U	Č	Celkem
	Počet mluvcích	12	9	13	34
	Výchozí počet vzorků	348	261	377	986
A	Vyloučeno	11	9	5	25
	Vyloučeno (%)	3,2	3,4	1,3	2,5
	K analýze	337	252	372	961
B	pauzy (n)	111	69	89	269
	pauzy (%)	32,9	27,4	23,9	28,0
	Bez pauzy (n)	223	180	283	686
C	// ? (n)	76	75	112	263
	? (n)	136	95	171	402
	// bez rázu (n)	0	0	0	0
	bez rázu (n)	11	10	0	21
D	// ? (%)	34,1	41,7	39,6	38,3
	? (%)	61,0	52,8	60,4	58,6
	// bez rázu (%)	0,0	0,0	0,0	0,0
	bez rázu (%)	4,9	5,6	0,0	3,1
E	pauzy + // (n)	187	144	201	532
	pauzy + // (%)	55,5	57,1	54,0	55,4

Z tohoto souboru byly nejdříve odděleny případy, ve kterých vokálu předcházela pauza, neboť zde se ráz vyskytuje automaticky jako způsob začátku fonace. Takto bylo vymezeno celkem 28 % případů (nejméně z české skupiny – 24 % a nejvíce ve skupině R – 33 %). K vlastnímu rozboru přítomnosti rázu bylo k dispozici celkem 686 vzorků. Viz tab. 1, část B.

Čeští mluvčí užili ráz ve všech potenciálních výskytech. Ve skupinách R a U byl ráz přítomen většinou. Bez rázu bylo vysloveno několik spojení (R 4,9 % a U 5,6 %); všechna tato spojení se nacházela uvnitř promluvového úseku, tj. mimo prozodický předěl na úrovni fráze. Viz tab. 1, část C (absolutní hodnoty), část D (procenta), které ukazují počet výskytů rázu v místě prozodického předělu (řádek //) i mimo předěl.

Bylo by zavádějící z údajů o objemu realizací s předělem usuzovat, že ve skupině R mluvčí členili na promluvové úseky méně než zbylé dvě. Pro získání objemu prozodických předělů v cílových pozicích je totiž třeba přičíst také objem realizovaných pauz. Těch bylo naopak ve skupině R nejvíce (viz tab. 1, část A); po součtu je objem předělů mezi skupinami vyrovnaný. Viz tab. 1, část E.

3.2 Výsledky podle typu pozice

V tomto oddílu přinášíme údaje o realizaci rázu podle pozic vymezených v kapitole 2.1.

A. Pozice na začátku jednoduché věty nebo souvětí.

Tento typ byl zastoupen pouze třemi pozicemi včetně jednoslovného nadpisu. Ve všech jazykových skupinách je stejná realizace. Sledovanému vokálu vždy předcházela pauza, nejčastěji nádechová, a vokál byl realizován s rázem. Jak již bylo uvedeno výše, po pauze se jedná o fyziologickou záležitost a výslovnost vokálu s rázem není překvapivá.

B. Pozice před spojkou *a*.

V textu spojka *a* svazuje věty souvětí, a to kratší (např. *Někdy je veselý a někdy zase smutný.*) i delší. Jedná se o 12 pozic; u 11 z nich končí předchozí slovo na vokál, pouze v jednom případě předchází spojce *a* konsonant.

Ve spojení vokálu s následující spojkou *a* byla v relativně velkém objemu realizována pauza, nejvíce ve skupině R (43 %) a nejméně ve skupině Č (29 %); objem pauz ve skupině U se blíží spíše Č (U 34 %). Po pauze byl vždy realizován ráz. Viz tab. 2, část A.

Také v případech, ve kterých vokálu nepředcházela pauza, byl shodně ve všech skupinách realizován ráz (celkem 240 vzorků s rázem) s výjimkou 1 výskytu bez rázu ve skupině R. Ve sledované pozici se v převaze nacházel prozodický předěl; ve skupině R činil objem rázu spolu s předělem zhruba 80 %, ve skupině U a Č nad 90 %. Viz tab. 2, část B. Jak už bylo uvedeno v oddílu 3.1 k souhrnným údajům, pro představu o celkovém objemu prozodických předělů je třeba přičíst také objem realizovaných pauz; po součtu je objem předělů mezi skupinami vyrovnanější. Tab. 2, část C.

Tab. 2: *Objem pauz a realizací s rázem a bez rázu ve spojení vokál a spojka a. Počet vzorků dle mateřského jazyka. (R – ruština, U – ukrajinština, Č – čeština, // – předěl na úrovni promluvového úseku)*

	V + a (11)	R	U	Č
A	k analýze (n)	128	98	143
	pauzy (n)	55	33	41
	pauzy (%)	43,0	33,7	28,7
B	bez pauzy (n)	73	65	102
	// ?a (%)	82,2	90,8	94,1
	?a (%)	16,4	9,2	5,9
	bez rázu (%)	1,4	0,0	0,0
C	k analýze (n)	128	98	143
	pauzy (n)	55	33	41
	// (n)	60	59	96
	pauzy + // (n)	115	92	137
	pauzy + // (%)	89,8	93,9	95,8

Pro spojení konsonantu a spojky *a* bylo k dispozici 39 realizací, z toho u 10 z nich předcházela pauza s rázem. Ve zbývajících 29 případech bez pauzy byla vždy výslovnost s rázem, s převahou spolu s prozodickým předělem (27 vzorků); ve dvou zbývajících případech byl ráz realizován bez předělu.

C. Pozice po předložce

V textu se nachází 5 předložkových spojení, u čtyř z nich se jedná o kombinaci C + V (2× s neslabičnou předložkou, 2× s jednoslabičnou; následující substantivum vždy začíná na vokál *o*), u jednoho spojení se jedná o V + V (s jednoslabičnou předložkou). Spojení s předložkou jsou vždy spojení těsná: neslabičná předložka tvoří součást prétury následující slabiky a původní jednoslabičná předložka tvoří mluvní takt s následujícím jménem a nese slovní přízvuk.

Údaje v souhrnné tabulce ukazují, že předložková spojení byla realizována ve všech skupinách až na ojedinělé případy bez pauzy a také bez realizace předělu na úrovni promluvového úseku. V české skupině byla výslovnost ve všech výskytech

stabilně s rázem. Naopak ve skupině nerodilých mluvčích se objevuje větší objem realizací bez rázu; ve skupině R je to 15,8 %, ve skupině U 20,0 %. Viz tab. 3.

Tab. 3: *Objem pauz a realizací s rázem a bez rázu v předložkových spojeních. Počet vzorků dle mateřského jazyka. (R – ruština, U – ukrajinština, Č – čeština, // – předěl na úrovni promluveného úseku)*

Prep + V (5)	R	U	Č
k analýze (n)	58	41	63
pauzy (n)	1	1	0
bez pauzy (n)	57	40	63
// ? (n)	1	0	0
? (n)	47	32	63
// bez rázu (n)	0	0	0
bez rázu (n)	9	8	0
bez rázu (%)	15,8	20,0	0,0

Analyzovaná předložková spojení mají různý charakter a souhrnná tabulka stírá vnitřní variabilitu, proto bude užitečné rozebrat podrobněji jednotlivá spojení. Jak už bylo řečeno výše, čeští mluvčí vyslovili všechna předložková spojení s rázem (a v případě C + V s neznělou souhláskou), následující tabulky proto obsahují jen údaje k nerodilým mluvčím a také výklad se bude týkat primárně těchto mluvčích.

Kombinaci C + V s neslabičnou předložkou zastupují dvě spojení *k ostrovu* a *z okna*, tj. s odlišnou etymologickou znělostí (neznělá předložka *k*, znělá *z*). Z výkladu výše už víme, že pro kombinaci s neslabičnou předložkou ortoepická norma předepisuje ráz, který způsobuje ztrátu znělosti u etymologicky znělých předložek, výslovnost uvedených spojení by tedy měla být [k ostrovu], [s okna].

Tab. 4: *Typy realizací a jejich četnost ve spojení k ostrovu*

	k ostrovu [k ?ostrovu]	R	U
A	k analýze (n)	12	8
	k ?o	5	2
	k ?o-, k ?o:	3	4
	Celkem	8	6
B	k o	1	1
	k o-, k o:	3	1
	Celkem	4	2

Ve výslovnosti spojení *k ostrovu* (tab. 4) je ve všech výskytech v projevech nerodilých mluvčích zachována neznělá podoba předložky [k], která odpovídá i ortoepické výslovnosti.

Ráz vyslovila většina respondentů (8/12 ve skupině R a 6/8 ve skupině U), ve zbylých případech byla výslovnost spojitá. V záznamech sledujeme i pozici slovního

přízvuku a délku vokálů. Slovní přízvuk byl náležitě na první slabice substantiva, ovšem zhruba v polovině případů došlo k jejímu protažení na polodélku [oː] nebo i plnou délku [o:].¹⁵

Typickými realizacemi jako celku tak byly podoby ['k ostrovu] (ortoepická výslovnost 7/20), ['k ʔo:strovu] a ['k oːstrovu].

Tab. 5: Typy realizací a jejich četnost ve spojení z okna

	z okna [s ʔokna]	R	U
	k analýze (n)	12	9
A	s ʔo	3	3
	s ʔoː, s ʔo:	0	0
	Celkem	3	3
B	ʂ ʔo:	1	0
	ʒ o	1	1
	ʒ ʔoː, ʒ ʔo:	3	1
	Celkem	5	2
C	zəː ʔo, zə: ʔo	2	0
	z ʔoː, z ʔo:	1	0
	Celkem	3	0
D	z o	1	0
	z o:	0	3
	ʒ o	0	1
	Celkem	1	4

Ve spojení z okna (tab. 5) vyslovilo ráz ve skupině R 11 mluvčích z 12, ve skupině U byl ráz vysloven v 5/9. Samotný údaj o realizaci rázu však nestačí, je třeba vzít v úvahu i podobu předložky; neznělé [s], které je zde náležité, vyslovili v každé skupině jen 3 a 3 mluvčí, tj. celkově 6/21 (viz tab. 4, část A). V ostatních případech mluvčí vyslovili souhlásku s částečnou znělostí (celkem 7 výskytů), ve 3 případech byla předložka znělá (z toho dvakrát byla realizována s doprovodným vokálem šva [ə]); tab. 4 část B a C.

Bez rázu bylo vysloveno 5 případů (4× ve spojení s plně znělou souhláskou [z], 1× s částečně desonorizovanou¹⁶); více realizací bez rázu bylo ve skupině U (necelá polovina, 4/9); tab. 4 část D.

Slovní přízvuk byl realizován náležitě na první slabice s výjimkou jedné realizace, kde bylo spojení slabikováno a jsou v něm dva přízvuky ['ʒ o'kna], a dále v jedné

¹⁵ Také v ruském a ukrajinském ekvivalentu je v příslušném tvaru slovní přízvuk na první slabice.

¹⁶ Pro zápis desonorizované souhlásky používáme příslušný symbol z mezinárodní transkripce IPA, např. [ʒ]; sonorizovaná varianta (v tab. 6) je značena takto [ʒ̣].

variantě s doprovodným vokálem šva [zə: 'ʔo:kna].¹⁷ Přibližně ve třetině případů opět došlo k protahování přízvučné slabiky.

Opakující se realizace celého spojení byly tyto: ['s ʔokna] (ortoepická výslovnost 6/21), ['z o:kna], ['z ʔo:kna], ['z ʔokna].

Dvě spojení C + V s jednoslabičnou předložkou reprezentují spojení *od ostrova* a *nad obzorem*. U jednoslabičných předložek je podle ortoepických pravidel možná dvojí výslovnost, a to s rázem i bez rázu. Končí-li předložka na konsonant, dojde ve spojení s rázem, který se chová jako neznělý párový konsonant, k asimilaci znělosti a tento konsonant se změní ve svůj neznělý protějšek. Ve variantě bez rázu se znělost koncového konsonantu v předložce nemění. Pro případy z textu jsou tak ortoepické následující podoby: ['ot ʔostrova]¹⁸ i ['od ostrova], ['nat ʔobzorem] i ['nad obzorem].

Tab. 6: Typy realizací a jejich četnost ve spojení *od ostrova* a *nad obzorem*

		od ostrova		nad obzorem		Celkem
		R	U	R	U	
A	přeřeky	1	1	3	2	5
	k analýze (n)	12	8	10	7	37
	pauzy (n)	0	1	1	0	2
	//?	0	0	2	0	2
	bez pauzy a //? (n)	12	7	7	7	33
B	t ʔo	4	2	4	5	15
	t ʔo:, t ʔo:	5	2	0	0	7
	Celkem	9	4	4	5	22
C	ʧ ʔo	0	0	1	1	2
	ɖ ʔo·	1	0	0	0	1
	Celkem	1	0	1	1	3
D	d ʔo	0	1	0	1	2
	d ʔo:	1	0	0	0	1
	də: ʔo	0	0	1	0	1
	Celkem	1	1	1	1	4
E	d o	0	0	1	0	1
	d o:	1	1	0	0	2
	t o:	0	1	0	0	1
	Celkem	1	2	1	0	4

¹⁷ V ruském a ukrajinském ekvivalentu je v příslušném tvaru slovní přízvuk až na druhé slabice.

¹⁸ V přepisu neřešíme (ne)realizaci rázu na začátku předložky. Uvedená pozice je součástí spojení *přehlíží moře od ostrova ...* a je zahrnuta v kombinaci V + V. Naopak značíme slovní přízvuk.

O tom, že výslovnost analyzovaných předložkových spojení může být pro nerodilé mluvčí z různých příčin obtížná, svědčí počet přeřeků (u spojení *nad obzorem* jich je dokonce 5/22) a také realizace pauzy mezi předložkou a substantivem (2×), případně předělu bez pauzy (2×). V případě předělu byl vždy realizován ráz. Viz tab. 6, část A.

Dále se budeme zabývat jen realizacemi, ve kterých se předložková spojení nacházejí uvnitř promluvvového úseku. U analyzovaných spojení se podobně jako ve spojení s neslabičnými předložkami objevuje ráz v převaze nad výslovností spojitou (29/33). Jelikož však předložky končí na souhlásku, je důležitá také realizace finálního konsonantu předložky. Viz tab. 6, části B–D.

Výslovnost s neznělou souhláskou [t], která je před rázem v analyzovaných spojeních náležitá, se vyskytuje ve více než dvou třetinách všech realizací s rázem (22/29), viz tab. 6, část B. Kromě neznělého [t] se před rázem objevuje také celkově 7× konsonant s částečnou znělostí [t̚]/[d̚] či zcela znělý [d] (v jednom případě s doprovodným vokálem), viz tab. 6, části C–D. Ve 4 případech je výslovnost bez rázu, z toho 3× se znělým [d]¹⁹ a 1× s neznělým [t] (tab. 6, část E).

Obrázek o realizaci spojení by nebyl úplný bez informace o slovním přízvuku, který by měl být na předložce. V české skupině mluvčí přízvukovali vždy předložku s výjimkou jednoho výskytu přízvuku až na substantivu.

U spojení *od ostrova* se u nerodilých mluvčích vyskytly tři realizace: a) přízvuk pouze na předložce, b) přízvuk na předložce i první slabice substantiva, c) přízvuk pouze na první slabice substantiva. Přízvuk náležitě jen na předložce realizovalo 6 mluvčích (3 R a 3 U), ve všech byla zároveň dodržena kvantita vokálů; v pěti případech se jednalo o kombinaci s rázem [t ʔo] a v jednom případě bez rázu [d o]. Těchto šest mluvčích tedy vyslovilo celé spojení *od ostrova* podle normy. Většinová realizace byla [ʔot ʔostrova].

Dvojitý přízvuk se ve spojení vyskytl celkem 4× (3 R, 1 U); přízvuk na substantivu byl vždy doprovázen protažením iniciálního, přízvučného vokálu (3× na polodélku, 1× na plnou délku), ve dvou případech byla protažena i předložka. Typickou realizací je [ʔot ʔoːstrova] s případným protažením vokálu v předložce.

Přízvuk pouze na substantivu realizovalo 9 mluvčích (6 R, 3 U). Ve 4 případech se jednalo o kombinaci neznělé souhlásky a rázu, z toho 3× byla první, přízvučná slabika substantiva protažena na polodélku. Opakující se realizace je [ʔot ʔoːstrova]. V jednom případě mluvčí vyslovil [ʔot ʔoːstrova], tedy sice s neznělou souhláskou, ale bez rázu a s výrazným protažením přízvučného vokálu. Zbývající 4 případy zahrnují 3× znělou a 1× poloznělou realizaci předložky, dvakrát s rázem a dvakrát

¹⁹ Tato varianta je rovněž spisovná, viz výše.

bez rázu; ve všech případech byl přízvučný vokál protažen, ve 3 výskytech až na dlouhý vokál. Dvojitý výskyt tak měla varianta [ʔod 'o:strova].

U spojení *nad obzorem* je to se slovním přízvukem složitější.²⁰ Ve větě s tímto spojením je standardní členění na mluvní takty a pozice slovního přízvuku následující: / 'Kdypak se / 'nad obzorem / 'vynoří / 'jižní / 'kříž? / Tato varianta s taktem / 'nad obzorem / a přízvučnou předložkou *nad* se u nerodilých mluvčích vyskytla pouze v 2/14 (včetně zachování krátkých vokálů).

Ve 3 případech mluvčí realizovali variantu / 'Kdypak / 'senat / (')ob(')zorem /, ve které vytvořili nový, společný takt původní příklonka *se* a předložka *nad*; substantivum *obzorem* tvořilo samostatný takt s přízvukem buď na první, nebo na druhé slabice. (Mluvní takt / 'senat / se vyskytl i v případě pauzy a po prozodickém předělu.) Ve zbylých případech se objevovaly jiným způsobem nakombinované takty a pozice přízvuků, např. přízvučné *se* i *nad* vedle sebe.

Co se týká kvantity u substantiva *obzorem*, oba mluvčí, kteří přízvukovali pouze předložku, zachovali v první slabice substantiva krátký vokál. Také v případě přízvuku na první slabice substantiva mluvčí zachovali původní krátkou [ʔobzorem] (2 výskyty, mluvčí R). Při přízvukování druhé slabiky zůstal ve 4 výskytech zachován krátký vokál [ʔob'zorem], v 6 výskytech však došlo k jeho protažení (z toho 4× až na plnou délku [ʔob'zo:rem]).

Kombinace V + V je reprezentována příkladem *na ulici*. Zde ortoepická norma kromě varianty s rázem ['na ʔulici] připouští i variantu bez rázu ['na ulici], ovšem s tím, že při výslovnosti nesmí dojít ke splynutí vokálů v diftong či k jiné deformaci (Palková, 1997, s. 326).

Ve spojení *na ulici* nebyla předložka od jména oddělena pauzou, ale ani předělem na úrovni promluvového úseku. Spojení bylo vždy vysloveno jako jeden mluvní takt, mezi rodilými a nerodilými mluvčími však byl rozdíl v pozici slovního přízvuku. U rodilých mluvčích byl vždy přízvuk náležitě na předložce *na*. Část nerodilých mluvčích realizovala slovní přízvuk také na předložce (ve skupině R 5/12, ve skupině U 3/9); mluvčí však většinou přízvukovali první slabiku substantiva (13/21).

V obou skupinách byl ve spojení *na ulici* po předložce realizován ráz s výjimkou 2 případů z 12 ve skupině R, ve kterých bylo spojení vysloveno bez rázu; ve skupině U se jedná o 9 realizací s rázem.

²⁰ Ruský lexém se stejným hláskovým složením *обзор* a jeho tvary mají přízvuk na druhé slabice (význam lexému je oproti češtině posunut).

D. Ostatní spojení

V našem textu se vždy jedná o spojení V + V; ve většině případů jsou obě slova minimálně dvojslabičná.

Na realizaci rázu by mohlo mít vliv to, zda se jedná o spojení těsnější či volnější, proto sledujeme i tento aspekt. Mezi těsnější spojení řadíme např. spojení přívlastku a jména (*jeho oči*) nebo příslovečného určení a přísudku (*zase ožije*). Celkem se v textu nachází 7 případů. Volná spojení jsou v textu dvě.

V těsném spojení V + V byly jen ve 4 případech z celkových 233 realizovány pauzy (2 R a 2 U), vždy s rázem. Zajímavostí je, že jedna mluvčí R, která text četla s výrazným emocionálním zabarvením, vyslovila slovo *odpočívá* s protetickým *v*.²¹

V pozicích bez pauzy byl ráz realizován ve všech výskytech napříč skupinami s výjimkou dvou případů ve skupině U (v obou se jedná o spojení *klidně odpočívá*). Nízká frekvence předělu (podobně jako pauzy) odpovídá tomu, že se jedná o spojení těsné. Rodilí mluvčí realizovali spojení vždy bez předělu a také u nerodilých mluvčích byl předěl ojedinělý (ve skupině R se vyskytuje v 6 případech ze 78, ve skupině U jen jednou z 59).

Tab. 7: Typy realizací a jejich četnost ve spojení V + V těsném

V + V těsné (7)	R	U	Č
všechny výskyty (n)	81	61	91
pauzy (n)	2	2	0
pauzy (%)	2,5	3,3	0
protetické <i>v</i> (n)	1	0	0
<hr/>			
bez pauzy a proteze (n)	78	59	91
//? (%)	7,7	1,7	0,0
? (%)	92,3	94,9	100,0
// (%)	0	0	0
bez rázu (%)	0,0	3,4	0,0

U spojení volného vzrostl oproti spojení těsnému objem pauz. Skupiny nerodilých a rodilých mluvčích se mezi sebou v tomto parametru lišily; ve skupině Č byly pauzy přítomny ve třetině případů, ve skupinách R a U realizovali mluvčí pauzy častěji, zhruba v polovině případů. Po pauze byl vždy realizován ráz.

V případech bez pauzy (33 výskytů celkem) byl až na jednu výjimku realizován vždy ráz (ráz nebyl realizován ve skupině R v 1 případě z 9). Mezi skupinami jsou patrné rozdíly v tom, zda byl ráz realizován s předělem, tj. na hranici mezi

²¹ Ve čteném textu se jedná o ojedinělou záležitost; v polospontánním, neformálním projevu může produkce protetického *v* i podle individuálních návyků mluvčích vzrůst.

Tab. 8: Typy realizací a jejich četnost ve spojení V + V volném

V + V volné (2)	R	U	Č
všechny výskyty (n)	22	17	24
pauzy (n)	13	9	8
bez pauzy (n)	9	8	16
// ?a (n)	3	7	6
?a (n)	5	1	10
// a (n)	0	0	0
bez rázu (n)	1	0	0

promluvoými úseky nebo uvnitř úseku. Ve skupinách Č a R bylo více případů bez předělu, na rozdíl od skupiny U, v níž byla většina případů realizována s předělem (7 z 8).

4 Diskuse

V analyzovaném souboru se ráz vyskytoval obecně s vysokou frekvencí, a to i u nerodilých mluvčích češtiny, což může být poněkud překvapivé. Velký vliv má zajisté to, že se jedná o čtený text, ve kterém bývá ráz častější než v polospontánních, neformálních projevech (viz např. již uvedená studie J. Volína, 2012). Navíc se jedná o umělecký text; je zřejmé, že se mluvčí bez ohledu na L1 snažili o adekvátní ztvárnění včetně výrazného přednesu. Jedním z rysů výrazného projevu je právě přítomnost rázu.

Na frekvenci rázu mají zcela určitě vliv typy pozic. Stranou nyní necháváme pozice po pauze; ty byly u všech mluvčích realizovány s rázem, což odpovídá očekávání, neboť v této pozici, jak už bylo vícekrát řečeno, se jedná o začátek fonace po klidové fázi. V případech bez pauzy panuje mezi mluvčími sledovaných jazyků shoda na hranici promluvového úseku; tento předěl (realizovaný jinými zvukovými prostředky než pauzou) byl vždy doprovázen rázem. To je v souladu s dřívějšími zjištěními (Krivnova, 2002, 2005, Dilley & Shuttuck-Hufnagel, 1995, Bissiri & Volín, 2010) o častém výskytu rázu na meziúsekovém předělu.

Rozdíly se uplatňují v pozicích uvnitř promluvového úseku, a to mezi nerodilými mluvčími na jedné straně a skupinou českých mluvčích na straně druhé. Mezi skupinou s mateřštinou ruštinou a mateřštinou ukrajinštinou se neobjevily významné rozdíly; pro ověření náznaků odlišností by bylo třeba rozšířit počet mluvčích v obou skupinách včetně aspektu úrovně osvojení si češtiny.

Před spojkou *a* a v ostatních spojeních byl ve všech třech skupinách až na výjimky realizován ráz. Největší rozdíl mezi rodilými a nerodilými mluvčími vykazují předložková spojení, jejichž realizace vykazuje u nerodilých mluvčích velkou vari-

abilitu. To odpovídá i dřívějším sondám (Veroňková 2014, Veroňková & Tolkunova, 2016). U rodilých mluvčích je v analyzovaném materiálu v předložkových spojeních jedinou variantou výslovnost s rázem a v případech předchozího konsonantu s neznělým konsonantem. U nerodilých mluvčích se objevuje i výslovnost bez rázu. U neslabičných předložek, kde je ráz povinný, se jako méně problematická kombinace jeví spojení s předložkou *k*, u níž je etymologická neznělost (pravopisná podoba) v souladu s požadovanou zvukovou realizací [k]. Neznělou podobu předložky zachovali všichni mluvčí; výslovnost s rázem se u této předložky vyskytuje zhruba ve 3/4 případů, 1/4 je bez rázu.

Potíž působilo nerodilým mluvčím spojení s předložkou *z*, která se v ortoepické výslovnosti vlivem rázu mění na [s]. I v tomto spojení převažují realizace s rázem, nicméně náležitá podoba [s] je jen u části materiálu. V kombinaci s rázem se zejména ve skupině R vyskytuje předložka s částečnou znělostí nebo znělá [z ʔo]. Zejména ve skupině U se vyskytly realizace bez rázu se znělou souhláskou [z o]. Kombinace typu [z ʔo] je pro češtinu nepřirozená; u nerodilých mluvčích češtiny byla zaznamenána v již zmiňované sondě u pokročilých mluvčích s mateřštinou ruštinou, ukrajinštinou a polštinou (Veroňková, 2014) a jednotlivě u začátečníků s mateřštinou ruštinou (Veroňková & Tolkunova, 2016).

Podobná variabilita forem jako u předložky *z* se objevuje i u jednoslabičných předložek, které končí na souhlásku, v našem případě *d*. Varianta neznělá souhláska a ráz [t ʔo] se vyskytuje zhruba ve dvou třetinách případů. Menší část zbylých případů byla realizována bez rázu, což je při zachování znělosti finálního konsonantu předložky dubletní ortoepická výslovnost [d o]. Ovšem ostatní výskyty byly realizovány s rázem s předchozí znělou či částečně znělou souhláskou, např. [d ʔo]/[d̥ ʔo].

V budoucnu bude vhodné rozšířit výzkumný materiál právě o předložková spojení, a to s neslabičnými i s jednoslabičnými předložkami s adekvátním zastoupením mluvčích různých jazykových úrovní. To by mohlo přispět k osvětlení postupu osvojování si výslovnosti rázu v češtině nejen jako jednotlivého segmentu, ale celé hláskové posloupnosti s rázem. V sondě (Veroňková, 2014) autorka vyslovila hypotézu, že nečeská kombinace typu [z ʔo], [v ʔo] u neslabičných předložek, po nichž následuje vokál, se vyskytuje u pokročilejších mluvčích, kteří jsou o existenci rázu a jeho užití v češtině poučeni, nicméně dané pravidlo neaplikují plně. V materiálu současné studie realizace jednoslabičné předložky *z* zněle bez rázu [z o] převažuje u začátečníků či mírně pokročilých; u studentů pokročilých se sice objevuje ráz, ale předchozí konsonant má variabilní podobu od náležitého neznělého [s] přes poloznělé varianty ke znělému [z]. I současný materiál dokládá, že kombinace etymologicky znělé neslabičné předložky a následujícího vokálu je pro nerodilé mluvčí, včetně těch pokročilých, obtížná. Je zřejmé, že pro osvojení

si správné realizace kombinací s předložkou je u cizinců vhodný cílený nácvik, nejlépe od počátku studia češtiny.

V předložkových spojeních byla zaznamenávána i pozice slovního přízvuku a kvantita vokálů. U části materiálu se objevilo protahování původně krátké slabiky pod přízvukem na polodélku nebo délku, typický rys zvukové stránky rusko- a ukrajinskojazyčných mluvčích v češtině. Ovšem v nemalém objemu mluvčí náležitou délku dodržovali, a to včetně tvaru *okna* s náležitým přízvukem na první slabice (v ruštině a ukrajinštině je u tohoto tvaru přízvučná až druhá slabika). V této souvislosti jsou zajímavé dva postřehy. Až na výjimky byl daný mluvčí v realizaci kvantity u slov *ostrova* a *ostrovu* konzistentní, tj. buď v obou případech zachoval první vokál krátký, nebo ho v obou případech prodloužil, obvykle ve stejné míře (oba vokály polodlouhé, oba vokály dlouhé); u těchto slov byl vždy první vokál přízvučný, což odpovídá i ruskému a ukrajinskému ekvivalentu. U slova *obzorem* se také objevuje protahování přízvučné slabiky, ale pouze v případě, kdy mluvčí přízvukoval druhou slabiku. Pokud přízvukoval první slabiku, zůstala vždy zachována krátká. (Krátká byla realizována v několika výskytech i ve druhé, přízvučné slabice.)

U analyzovaných předložkových spojení se souhláskou se neukázal vztah mezi realizací rázu a pozicí slovního přízvuku. Nicméně v budoucím výzkumu bude užitečné se této otázce věnovat podrobněji. Např. pro vztah rázu, slovního přízvuku a důrazu v analyzovaném spojení *na ulici* lze pro realizace u nerodilých mluvčích uvést následující postřehy: a) V obou případech bez rázu byl v tomto spojení slovní přízvuk až na substantivu. b) V případě přízvukování předložky byl vždy realizován ráz. c) Důraz nebyl v žádném případě realizován na přízvučné předložce ani na přízvučném substantivu bez rázu. V případě rázu a zároveň slovního přízvuku na substantivu byl důraz realizován ve 3 případech z 5 (skupina R), ve skupině U nebyl důraz realizován v žádném z výskytů.

V budoucím výzkumu zvukové stránky rodilých a nerodilých mluvčích by bylo užitečné analyzovat podrobněji členění na promluvové úseky a jejich zvukové ztvárnění. Údaje ukazují, že četnost předělů v potenciálních místech rázu je u všech tří jazykových skupin podobná. Ve všech třech jazykových skupinách bylo několik mluvčích s výrazným členěním, kteří hojně využívali pauzy i na místech, kde ostatní sice realizovali předěl, ale bez pauzy; z přednesu bylo zřejmé, že se jedná o záměr mluvčího. Jisté rozdíly mezi skupinou nerodilých a rodilých mluvčích jsou naznačeny např. v realizaci spojení volných a těsných.

V literatuře se diskutuje o aspektu pohlaví a jeho vlivu na realizaci rázu. Vzhledem k malému počtu nebyli muži do předkládané sondy zařazeni; k dispozici jsou nahrávky celkem 5 nerodilých mluvčích a 5 rodilých mluvčích. Pro skupinu rodilých mužů lze nicméně uvést, že jejich projev vykazuje obdobné vlastnosti jako u žen. Jsou to ráz po pauze, na prozodickém švu i uvnitř úseku včetně předložkových

spojení; taktéž mezi muži jsou mluvčí s výrazným členěním a častým využitím pauz. Jedinou odlišností by mohl být o něco větší počet přechůvků ve skupině rodilých mužů oproti ženám.

5 Závěr

Předložená sonda přinesla údaje k realizaci rázu na začátku slov ve čteném textu. Porovnávala jeho užití u nerodilých mluvčích s mateřštinou ruštinou a ukrajinštinou a u rodilých mluvčích češtinu. Důležitým aspektem jsou typy pozic, ve kterých se ráz může vyskytnout. Největší rozdíl mezi rodilými a nerodilými mluvčími se ukázal v předložkových spojeních, a to jak u neslabičných, tak u jednoslabičných předložek. U nerodilých mluvčích se vyskytuje i hlásková kombinace pro rodilé mluvčí nepřirozená. U předložkových spojení text přinesl také údaje k pozici slovního přízvuku a kvantitě vokálů.

Poděkování

Výzkum byl podpořen GA ČR 18-18300S Zvukové vlastnosti češtiny v komunikaci nerodilých a rodilých mluvčích.

Literatura

- BALHAR, J. et al. (2005): *Český jazykový atlas, 5*. Praha: Academia. Dostupné také z: <https://cja.ujc.cas.cz/CJA5/>
- BISSIRI, MARIA PAOLA, LECUMBERRI, MARIA LUISA, COOKE, MARTIN, & VOLÍN, JAN. (2011). The role of word initial glottal stops in recognizing English words. *Proceedings of Interspeech 2011* (pp. 165–168). Florence, Italy. [online]. Dostupné z: https://www.isca-speech.org/archive/pdfs/interspeech_2011/bissiri11_interspeech.pdf
- BISSIRI, MARIA PAOLA & VOLÍN, JAN. (2010): Prosodic structure as a predictor of glottal stops before word-initial vowels in Czech English. In: R. Vich (ed.), *Proceedings of the 20th Czech-German Workshop on Speech Processing*. Prague: Institute of Photonics and Electronics. Czech Academy of Sciences, s. 23–28.
- BOERSMA, PAUL, & WEENINK, DAVID. (2019). *Praat: doing phonetics by computer* [Computer program], version 6.0.25. <http://www.praat.org>
- DANEŠ, FRANTIŠEK. (1957). *Intonace a věta ve spisovné češtině*. Praha: Nakl. Čs. akademie
- DILLEY, LAURA, SHATTUCK-HUFNAGEL, STEFANIE & OSTENDORF, MARI. (1996). Glottalization of word-initial vowels as a function of prosodic structure. *Journal of Phonetics* 24(4), 423–444. DOI: 10.1006/jpho.1996.0023
- FRINTA, ANTONÍN. (1909). *Novočeská výslovnost*. Praha: Česká akademie.
- HÁLA, BOHUSLAV. (1967): *Výslovnost spisovné češtiny: Zásady a pravidla. I, Výslovnost slov českých*. Praha: Academia. (2., dopl. vyd.)
- KOPEČKOVÁ, MICHAELA. (2022). *Mluvní vzory v hlavním televizním zpravodajství: Analýza zvukové roviny projevu vybraných moderátorů*. Univerzita Palackého v Olomouci. Přílohy dostupné [online] z: http://vffup.upol.cz/wp-content/uploads/2022/06/Mluvni_vzory_prilohy.pdf
- KRČMOVÁ, MARIE. (1981): *Běžně mluvený jazyk v Brně*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Brně

- KRIVNOVA, OLGA FEDOROVNA. (2002). Glottalizacija na granicah fonetičeskich sostavljajuščich v ženskoj reči (na ruskom materiale): Problemy i metody eksperimental'no-fonetičeskich issledovanij. *Sbornik statej k 70-letiju prof. L. V. Bondarko*. SPbGU. pp. 183–190.²²
- KRIVNOVA, OLGA FEDOROVNA. (2005). Lari[y]ngealization as a boundary marker in oral speech. In: *XVI Session of the Russian Acoustical Society* (pp. 546–549) [on-line 2014-04-15]
- KRIVNOVA, OLGA FEDOROVNA, & ANDREEVA, MARINA ALEKSEEVNA (2007). Laringalizaciâ i ee funkcii v reči. *Problemy fonetiki* (pp. 71–106). V. V. M.: Nauka.²³
- PALKOVÁ, ZDENA. (1997). *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum (2. vydání)
- PALKOVÁ, ZDENA. (2016). Hlasivkový ráz ve výzkumu zvukové stavby češtiny. In: A. Cychnerska (ed.): *Sandhi w językach słowiańskich II*. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 143–158
- PALKOVÁ, ZDENA, VEROŇKOVÁ, JITKA, VOLÍN, JAN, & SKARNITZL, RADEK (2004). Stabilizace některých termínů pro fonetický popis češtiny v závislosti na nových výsledcích výzkumu. In: T. Duběda (Ed.), *Sborník z konference česko-slovenské pobočky ISPhS 2004*. Praha: Karolinum, pp. 65–74.
- POLLÁK, PETR, VOLÍN, JAN, & SKARNITZL, RADEK. (2008). Phone segmentation tool with integrated pronunciation lexicon and Czech phonetically labelled reference database. *Proceedings of the International conference on language resources and evaluation, LREC 2008*, 26 May – 1 June 2008, Marrakech, Morocco (pp. 1653–1657), [online]. Dostupné z: http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2008/pdf/421_paper.pdf
- SKARNITZL, RADEK. (2004). Acoustic categories of nonmodal phonation in the context of the Czech conjunction „a“. In Z. Palková & J. Veroňková (Eds.), *AUC Philologica 1/2004, Phonetica Pragensia X*, 57–68. Praha: Karolinum. [online]. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/73628>
- SKARNITZL, RADEK, & RUMLOVA, JANA. (2019): Phonetic aspects of strongly-accented Czech speakers of English. *Acta Universitatis Carolinae – Philologica*, 2/2019, 109–128. [online]. Dostupné z: https://karolinum.cz/data/clanek/7247/Phil_2019_2_0109.pdf
- SVĚŘÁK, FRANTIŠEK. (1971). *Brněnská mluva*. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně.
- SKÁKAL, LADISLAV. (2013). *Užívání hlasivkového rázu u rodilých a nerodilých mluvčích francouzštiny*. Nepublikovaná bakalářská práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- SKÁKAL, LADISLAV. (2015). *Užívání glotalizace jako faktor umožňující identifikaci mluvčího*. Nepublikovaná diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- ŠEDIVÁ, MICHAELA. (2022). *Kognitivní dopad použití rázu ve spontánní politické debatě*. Nepublikovaná diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/174541>
- VEROŇKOVÁ, JITKA. (2014). Ráz v řeči nerodilých mluvčích češtiny s prvním jazykem slovanským. Nepublikovaná přednáška na *Konferenci při zasedání Mezinárodní komise pro slovanskou fonetiku a fonologii*. 23. 10. – 24. 10. 2014 Košice.

²² КРИВНОВА, Ольга Федоровна (2002): Глоттализация на границах фонетических составляющих в женской речи (на русском материале): Проблемы и методы экспериментально-фонетических исследований. Сборник статей к 70-летию проф. Л. В. Бондарко. СПбГУ. С. 183–190.

²³ КРИВНОВА, Ольга Федоровна, АНДРЕЕВА, Марина Алексеевна (2007): Ларингализация и ее функции в речи. Проблемы фонетики. В.В. С. 71–106. М.: Наука

- VEROŇKOVÁ, JITKA. (2016). Výskyt rázu ve čtených a semispontánních projevech v češtině. In A. CYCHNERSKA (Ed.): *Sandhi w językach słowiańskich II* (s. 159–172). Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- VEROŇKOVÁ, JITKA. (2018). Užívání rázu na Moravě a ve Slezsku: Ke čteným a polopřipraveným projevům vysokoškolských studentů. In O. BLÁHA & J. SVOBODOVÁ a kol. *Současná jazyková situace na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. s. 167–194 (27 s.)
- VEROŇKOVÁ, JITKA, TOLKUNOVA, JANA. (2016). Vowel-Related Glottalization in Czech Read Speech: Russian vs. Native Speakers. *SALi*, 7, s. 94–109. [online]. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/97116>
- VOLÍN, JAN. (2012). Jak se v Čechách „rázuje“. *Naše řeč*, 95, 51–54.

Autorka

PhDr. Jitka Veroňková, Ph.D., e-mail: jitka.veronkova@ff.cuni.cz, Fonetický ústav, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Jitka Veroňková působí ve Fonetickém ústavu FF UK v Praze. Věnuje se zvukové stavbě jazyka a řeči (se zaměřením na český jazyk). V rámci pedagogické činnosti vede kurzy pro obory fonetika a bohemistika pro cizince; je garantem fonetického modulu pro Letní školu slovanských studií a Českých studií na FF UK. Předmětem jejího výzkumu je mimo jiné prozodie češtiny a zvuková stránka cizinecké češtiny, věnuje se také kultuře mluvených projevů. Podílí se na tvorbě učebních materiálů pro kurzy češtiny pro cizince a je hlavním řešitelem projektu ProCzeFor (Pronunciation of Czech for Foreigners) – internetového nástroje na podporu osvojení si zvukové stránky češtiny určeného nerodilým mluvčím.